

УДК 330.354

Шутаєва О.О.

кандидат економічних наук,

доцент кафедри міжнародної економіки

Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського

ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ ЯК ОСНОВНИЙ ФАКТОР ІННОВАЦІЙНОГО ВДОСКОНАЛЕННЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Стаття присвячена дослідженню людського капіталу як найбільш важливого ресурсу постіндустріального соціально-економічного розвитку, виявленню його ролі в формуванні інноваційної економіки. Визначені передумови й умови подальшого інноваційного розвитку України.

Ключові слова: людський ресурс, людський капітал, постіндустріальна інноваційна економіка, національна інноваційна система, соціально-економічний розвиток.

Шутаєва Е.А. ЧЕЛОВЕЧЕСКИЙ КАПИТАЛ КАК ОСНОВНОЙ ФАКТОР ИННОВАЦИОННОГО СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ЭКОНОМИКИ УКРАИНЫ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Статья посвящена исследованию человеческого капитала как наиболее важного ресурса постиндустриального социально-экономического развития, выявлению его роли в формировании инновационной экономики. Определены предпосылки и условия дальнейшего инновационного развития Украины.

Ключевые слова: человеческий ресурс, человеческий капитал, постиндустриальная инновационная экономика, национальная инновационная система, социально-экономическое развитие.

Shutaieva O.A. HUMAN CAPITAL AS THE MAIN FACTOR OF INNOVATIVE IMPROVEMENT OF ECONOMY OF UKRAINE IN MODERN CONDITIONS

The article investigates the human capital as the most important resource of postindustrial socio-economic development, the identification of its role in the formation of an innovative economy. The preconditions and conditions for further innovative development of Ukraine.

Keywords: human resources, human capital, postindustrial innovation economy, national innovation system, the socio-economic development.

Постановка проблеми. Стійкість і успішність економіки в ХХІ столітті визначаються здатністю до генерації якісних інноваційних зрушень. Загально-визнаним стає розуміння того, що основним багатством будь-якої країни є люди, людський капітал, а головним критерієм соціально-економічного прогресу суспільства виступають досягнення в галузі розвитку людини та задоволення його потреб.

У сучасних умовах спостерігається тенденція збільшення можливостей для самореалізації працівника, збагачення змісту праці при одночасному зростанні вимог до якості робочої сили. У розвинених країнах ставиться завдання збільшення рівня доходів і пільг у всіх верствах населення при одночасному збільшенні витрат на підвищення якості робочої сили та розвиток інфраструктури: охорону здоров'я та навколишнього середовища, безпеку умов праці, системи соціального захисту людини. З цією метою реалізуються різні програми підтримки та розвитку людського потенціалу.

Тому в основу аналізу соціально-економічного розвитку ставиться здатність економіки до ефективних, якісних структурних зрушень, які безпосередньо залежать від людини. Людські можливості в будь-яких системах є визначальними в досягненні поставлених цілей. Дослідження людини як живого носія знань, творчих здібностей і сил, за допомогою яких він змінює навколишнє середовище, було, є і буде актуальним у світовій науковій думці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні й методологічні основи теорії людського капіталу сформульовані в роботах відомих зарубіжних вчених, серед яких: А. І. Амстронг [1], Г. І. Беккер [2; 3], Т. А. Демченко [4], С. А. Дятлов [5], Р. І. Капелюшников [6], В. В. Клочков [7], В. П. Колесов [8], А. В. Коріцький [9], Ю. А. Корчагін [10], А. Л. Лук'янова [6], А. Маршалл [11], Дж. С. Милль [12], А. Сміт [13], Т. Стюарт [14].

В останню чверть ХХ в. у вітчизняній літературі знайшов широке поширення термін «людський потенціал». Це зробило вивчення людини та її творчих здібностей однією з центральних проблем економічної теорії. Стали розвиватися теорії людського потенціалу і людського розвитку.

Значний теоретичний внесок у вивчення проблематики людського потенціалу та людського капіталу внесли такі вітчизняні вчені, як В. П. Антонюк [15], В.І. Блізнюк [16], О. А. Грішнова [17], Т. І. Кір'ян [18], І. О. Куревіна [19], Е. М. Лібанова [20], Н. А. Мякотіна [21], О. В. Стефанишин [22; 23] й ін. Однак багато питань цієї складної проблематики залишаються дискусійними і в даний час.

Метою статті є дослідження ролі людського капіталу в формуванні інноваційної економіки України в умовах сучасної системної кризи.

Виклад основного матеріалу дослідження. У ХХІ ст. перед Україною стоїть завдання здійснення конструктивного зсуву в напрямку економічного розвитку. При цьому ідеологія диверсифікації економіки в цілому та її окремих регіонів, просування нових проектів розвитку високих технологій вимагає формування адекватної парадигми мислення більшої частини населення. Таким чином, актуальним стає активне підвищення якості людського капіталу для формування інноваційного типу особистості і як наслідок – інтелектуально-кадрового потенціалу інноваційного розвитку вітчизняної економіки.

Людський капітал – це найбільш цінний ресурс не тільки окремої компанії, але і суспільства в цілому, значно важливіший, ніж природні ресурси або накопичене багатство. Саме людський капітал, а не заводи, устаткування і виробничі запаси є сьогодні показником конкурентоспроможності, економічного зростання та ефективності. Відповідно, підходи до формування людського капіталу мають велику цін-

ність, як для окремих фірм, так і суспільства в цілому.

На різних стадіях соціально-економічного розвитку суспільства пріоритет віддавався певного виду капіталу. З розвитком промисловості домінуюче положення займав виробничий капітал. Постіндустріальний вектор світового соціально-економічного розвитку викликав до життя таке економічне поняття, як «людський капітал». Людський капітал поступово трансформується з витратного фактора в продуктивний і соціальний фактор розвитку суспільства.

Соціально-економічними умовами, активно за-требуваними людський капітал, стали умови інформаційної-комунікаційної глобалізації, які зробили ринковий процес обміну знаннями прямим фактором соціально-економічного розвитку, основою інноваційного оновлення економіки і суспільства в цілому.

Таким чином, поняття «людський капітал» – безперечно, основоположне поняття теорії і практики сучасного соціально-економічного розвитку. Людський капітал є самостійним економічним ресурсом, власне, у поєднанні з НТП фундаментом зростання ВВП у сучасних умовах. Відмінність цього ресурсу від природних ресурсів, класичної праці і звичайного капіталу полягає в необхідності постійних підвищених інвестицій в нього й існування значного часо-вого лагу у віддачі від цих інвестиційних вкладень.

Людський фактор у постіндустріальному світі стає головним в економічному розвитку як окремих компаній, країн, так і всього людства. Тому традиційні чинники економічного зростання – нагромадження капіталу, природне збільшення чисельності населення, технічний прогрес і зростання продуктивності праці – необхідно розглядати по-новому, у взаємозв'язку з людським фактором [24, с. 85]. Постіндустріалізація супроводжується посиленням інноваційних процесів у сфері виробничих технологій, управління людськими ресурсами і бізнес-процесами на мікрорівні, а інновації, у свою чергу, сприяють формуванню людського і технологічного капіталу шляхом трансферу знань, комерціалізації науково-технічних ідей та модернізації інформаційно-технологічної інфраструктури.

Інвестиції в економіку і державу самі по собі є лише необхідним чинником зростання економіки і розвитку країни, але, аж ніяк, не достатньою. У 1991-92 рр. інвестиції в СРСР досягали 35% ВВП, а приріст ВВП виявився негативним. І таких прикладів достатньо для країн з неефективними державними та економічними системами. Це є конкретним прикладом виснаження дії екстенсивних факторів росту і неготовності країни та її економіки до розвитку за рахунок інтенсивних факторів, включаючи людський капітал [10, с. 58].

Постіндустріальна інноваційна економіка передових країн світу характеризується:

- дуже високим рівнем і якістю людського капіталу та високими інвестиціями в його ріст і розвиток;
- високим рівнем і якістю життя;
- високими індексами розвитку людського потенціалу (ІРЛП) та економічної свободи;
- високим рівнем розвитку фундаментальної та прикладних наук, наявністю потужних інтелектуальних центрів технологічного розвитку;
- потужним синергетичним ефектом у всіх сферах інтелектуальної діяльності людини;
- наявністю розвинених і ефективних інноваційних систем, у тому числі венчурних систем, які підтримуються державою;

- привабливим інвестиційним кліматом і високими інвестиційними рейтингами;
- сприятливим підприємницьким кліматом;
- конкурентоспроможною продукцією на світових технологічних ринках;
- наявністю транснаціональних корпорацій, що забезпечують конкурентоспроможний технологічний та науковий розвиток країни.

Технологічне та економічне лідерство у світі зберігають країни з інноваційними економіками і значним сектором нової економіки. Це США, Японія, ФРН, Великобританія, Франція і Канада, які здійснюють інтенсивні фундаментальні дослідження за всіма основними напрямками науки. Передові країни світу створили близькі до оптимальних умови для швидкого та ефективного втілення ідей вчених у конкретні інноваційні товари та послуги. До них примикають ще ряд розвинених країн світу. Саме фундаментальні дослідження та породжувані ними нові проривні технології забезпечують провідним країнам світу їх лідерство.

Інноваційна економіка в цілому – це економіка, яка здатна ефективно використовувати будь-які корисні для суспільства інновації (патенти, ліцензії, ноу-хау, запозичені і власні нові технології і т.п.). Інноваційна економіка – це загальне середовище в державі, яке сприяє реалізації ідей вчених на практиці і втіленню їх в інноваційних продуктах. В якості найважливішої складової частини вона включає венчурний науково-технічний бізнес – ризикований бізнес по реалізації наукових відкриттів, винаходів, великих технологічних інновацій, спрямований на отримання високих прибутків, проривних технологій і фірм – світових технологічних лідерів.

Інноваційний тип сучасного соціально-економічного розвитку зажадав загальної інтелектуалізації системи і створив попит на інтелектуальну працю особливого роду, безпосередньо пов'язану з вирішенням практичних завдань соціально-економічного розвитку. У зв'язку з чим, з'явилося поняття «інноваційний потенціал особистості», яке за своїм характером є комплексним: з одного боку, воно відображає динамічну властивість особистості як суб'єкта та ініціатора практичної новаторської діяльності, а з іншого боку – її характеристики сприйняття і адаптації до нововведень як об'єкта інноваційної системи. Таким чином, у першому випадку інноваційний потенціал особистості можна охарактеризувати, як її генералізовану властивість здійснювати преобразуючий спосіб взаємодії зі світом, а в другому випадку – як її здатність осмислено і диференційовано сприймати інновації та адаптуватися до нововведень. При цьому розвиток людського потенціалу як основного ресурсу інноваційної економіки неможливо без консолідації зусиль органів державної влади, бізнес-спільноти, громадянських інститутів, а також конкретної людини.

Наявність об'єктивних передумов (державна ініціатива, високій рівень освіти населення, створення базових інститутів) інноваційного розвитку дозволяє говорити про існування національної інноваційної системи (НІС) України або, принаймні, про позитивну динаміку її формування. Разом з тим, аналіз підсумкових показників інноваційної діяльності в Україні (у тому числі в контексті міжнародних зіставлень) свідчить про низький рівень ефективності НІС та її складових, існування ряду обмежень подальшого розвитку вітчизняної інноваційної сфери.

Досвід створення ринкової економіки в Україні показав, що без вирішення проблеми підвищення

рівня і якості життя населення, кардинального зростання рівня і якості українського людського капіталу неможливо здійснити інституційні перетворення і вирішити проблему ефективної диверсифікації економіки в напрямку її технологічного та інформаційно-інноваційного оновлення. Невідкладного вирішення потребує проблема зниження частки тіньової економіки, криміналізації країни.

Аналіз світового досвіду управління інноваційними процесами в розвинених країнах і країнах, які розвиваються дозволив виявити ключові особливості в створенні і розвитку національних інвестиційних систем (НІС) цих країн:

- по-перше, кінцевою метою НІС є забезпечення динамічного розвитку економічної системи за рахунок підвищення інноваційної активності;

- по-друге, результативність НІС зумовлюється розвинутою функціональною структурою, наявністю інститутів посередництва між виробниками і споживачами інновацій, послідовною інноваційною політикою держави, ефективністю системи захисту прав інтелектуальної власності, загальнодоступною і гнучкою системою освіти, розвитком кооперації та співпраці між державою, бізнесом і наукою, розробкою механізмів регіонального розвитку інновацій. Практика багатьох країн світу свідчить, що інноваційний розвиток можливий на основі придбання, копіювання і «асиміляції» зарубіжних розробок.

В Україні, на жаль, дві базові складові інноваційної системи – наука і бізнес – перебувають у стані вельми далекому від необхідного для створення інноваційної економіки. При цьому в умовах кримінально-бюрократичної держави виправити становище майже неможливо. Необхідно здійснити декриміналізацію держави та економіки. Необхідно відновити і виростити нові корені національної інноваційної системи – наукове середовище – середовище відтворення сучасних і конкурентоспроможних знань, включаючи сферу економіки, якість досліджень в якій залишає бажати кращого.

Збільшення державних і приватних інвестицій у людський капітал та їх ефективне використання створить основу для виходу України з глибокої полісистемної кризи. І в першу чергу з кризи духовної, кризи моральної. Іншого шляху підвищення якості життя, ефективності економіки, формування громадянського суспільства, формування підприємницької етики, повернення населення до цивілізованих етичних норм у країні просто немає.

Збільшення інвестицій у людський капітал та підтримання їх на високому рівні в частках від ВВП, навіть на шкоду іншим сферам діяльності, є стратегічно необхідним (поряд з іншими) і, можливо, достатньою умовою входження України в число передових країн світу (якщо таке завдання перед країною ставити), нехай і у віддаленій перспективі.

Таким чином, інвестиції в людський капітал повинні розглядатися, з одного боку, як соціальні вкладення держави, які формують особистість інтернального типу, здатну до саморозвитку; з іншого – як адресна соціальна підтримка тим категоріям населення, які дійсно її потребують.

Соціальна політика, вибудована як система прямої допомоги населенню, перерозподілу ресурсів від багатих до бідних, від прибуткових галузей до збиткових, у своєму існуючому вигляді, очевидно, більше не влаштовує ні суспільство, ні державу. Назріла необхідність серйозних перетворень як в управлінні, так і, насамперед, у свідомості представників влади, бізнесу та суспільства в цілому.

Співфінансування розвитку людського капіталу з боку держави та бізнесу – надзвичайно значущий напрям модернізації економіки України. У країні накопичено досвід участі бізнесу в організації безперервної підготовки кадрів для інноваційної економіки.

Бізнес досить активно бере участь в організації роботи сучасних медичних центрів, впровадженні енергозберігаючих технологій, здійснює підтримку різних соціальних проектів (наприклад, інтернет-проект для людей з обмеженими можливостями) [25]. Тим не менш, таких прикладів порівняно небагато. Державно-приватне соціальне партнерство заслуговує більшої законодавчої та адміністративної підтримки. Життєво важливо знайти ефективні важели його нарощування.

Висновки з проведеного дослідження. Створення ефективної інноваційної системи та інноваційної економіки розглядається сьогодні як етап формування та розвитку соціально-економічної системи постіндустріального типу. Вийде чи ні інша країна на цей етап, визначається рівнем і якістю її людського капіталу, включаючи ефективність держави, освіти і науки. Україна, з одного боку, у недалекому минулому здійснювала фундаментальні теоретичні та прикладні дослідження, мала потужну наукову базу, розвинену систему освіти, залишки яких ще поки збереглися.

Це безперечні плюси для створення інноваційної економіки. Проте серйозні мінуси – неринковий менталітет населення, слабкі ринкові складові людського капіталу, залишковий вплив минулого, слабкість еліти і держави, кримінально-бюрократичний устрій держави та економіки – можуть не дозволити в осяжному майбутньому створити інноваційну економіку.

В умовах сучасної системної кризи стала очевидною необхідність побудови соціальної політики, заснованої на ставленні до людини як до активу, в якій держава в партнерстві з бізнесом і особистістю, солідарно зацікавленими в отриманні доходів від його використання, вкладають кошти. Звідси й інтерес на рівні вищого керівництва країни до теми людського капіталу, причому саме в такому формулюванні. Вирази типу «витратити гроші на охорону здоров'я, освіту та культуру» повинні піти в минуле, на зміну їм у суспільну свідомість приходить поняття – «інвестувати в людські активи».

Проведення активної державної соціальної політики дозволить не тільки подолати негативні тенденції в підвищенні якості життя населення, знизити соціальну напруженість у суспільстві, а й може сприяти розвитку людського капіталу як основи інноваційного розвитку країни в цілому.

Людський ресурс, людський розвиток, формування людського потенціалу нового рівня повинні розглядатися не стільки як фактори розвитку, скільки як цілі цього розвитку. Однак в економіці знань, в інтелектуальній економіці першість буде за тими країнами, які використовують людський капітал, як такий фактор розвитку, який дає новий приріст як самому собі, так і якості життя населення.

Збереження керівництвом країни інноваційних планів розвитку України у відносно важких економічних умовах, розробка і прийняття актуальних нормативних (законодавчих) документів і методологічних концепцій – один з ключових кроків у створенні сприятливих політичних та економічних умов для всіх учасників економічних процесів. Це стане серйозним стимулом для поступового реального підвищення інвестиційної привабливості України на внутрішньому і зовнішньому ринках, реального просування та підтримки вітчизняної науки та промис-

ловості на національному та міжнародному рівнях. Вирішення цих завдань передбачає формування нового соціокультурного типу особистості – активно-го суб'єкта інноваційної економіки, громадянського суспільства і правової держави.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Армстронг М. Практика управління людськими ресурсами / М. Армстронг. – 8-е изд. – СПб.: Питер, 2004. – 825 с.
2. Беккер Г. С. Человеческое поведение: экономический подход. Избранные труды по экономической теории. Пер. с англ./ сост., науч. ред., послесл. Р.И. Капелюшников; предисл. М. И. Левин. – М.: ГУ ВШЭ, 2003. – 672 с.
3. Беккер Г. Человеческий капитал / Г. Беккер // США: экономика, политика, идеология. – 1993. – № 1. – С. 107-119.
4. Демченко Т. А. Проблемы исследования человеческого капитала / Т. А. Демченко. – М.: ИСПИ РАН, 2001. – 340 с.
5. Дятлов С. А. Основы теории человеческого капитала / С. А. Дятлов. – СПб.: СПбУЭФ, 1994. – 271 с.
6. Капелюшников Р. И., Лукьянова А. Л. Трансформация человеческого капитала в российском обществе / Р. И. Капелюшников, А. Л. Лукьянова. – Москва: Фонд «Либеральная миссия», 2009. – 196 с.
7. Клочков В. В. Человеческий капитал и его развитие. [Текст] / В книге: Экономическая теория. Трансформирующая экономика / Под ред. Николаевой И. П. – М.: Юнити, 2004. – 417 с.
8. Человеческое развитие: новое измерение социально-экономического прогресса. [Текст] / Учебное пособие под общ. ред. проф. В. П. Колесова. – М.: Права человека, 2008. – 636 с.
9. Корицкий А. В. Введение в теорию человеческого капитала / А. В. Корицкий: учебное пособие. – Новосибирск: СибУПК, 2000. – 112 с.
10. Корчагин Ю. А. Российский человеческий капитал: фактор развития или деградации?: [Монография] / Ю. А. Корчагин. – Воронеж: ЦИРЭ, 2005. – 252 с.
11. Маршалл А. Основы экономической науки / А. Маршалл. – М.: Эксмо-Пресс, 2007. – 832 с.
12. Милль Дж. С. Основы политической экономии / Дж. С. Милль : Т. 1. – М.: Прогресс, 1980. – 340 с.
13. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит / [пер. с англ. В. С. Афанасьева]. – М.: ЭКСМО, 2007. – 957 с.
14. Стюарт Томас А. Интеллектуальный капитал. Новый источник богатства организаций / А. Стюарт Томас. – М.: Поколение, 2007. – 368 с.
15. Антонюк В. П. Формування та використання людського капіталу в Україні: соціально-економічна оцінка та забезпечення розвитку : [Монографія] / В. П. Антонюк. – Донецьк : НАН України. Інститут економіки пром-ті, 2007. – 348 с.
16. Близнюк В. Оцінка людського потенціалу економічного зростання України: теорія та практика / В. Близнюк // Україна: аспекти праці. – 2006. – № 5. – С. 30-34
17. Грішнова О. А. Людський розвиток / О. А. Грішнова: навчальний посібник. – К.: КНЕУ, 2006. – 308 с.
18. Кирьян Т. Человеческий капитал в истории экономической мысли / Т. Кирьян // Экономика Украины. – 2008. – № 9. – С. 64-73.
19. Куревіна І.О. Міграційні процеси як чинник впливу на стан людського капіталу України Україна: Стратегічні пріоритети. Аналітичні оцінки: [Монографія] / І. О. Куревіна, А. І. Мокій, І. А. Чекан ; За ред. О.Власюка. – К.: НІСД, 2006. – 348 с.
20. Людський розвиток в Україні: можливості та напрями соціальних інвестицій: [колективна науково-аналітична монографія за ред. Е. М. Лібанової]. – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, Держкомстат України, 2006. – 355 с.
21. Мякотина Н. А. Концептуальні положення розвитку і використання людського капіталу в Україні / Н. А. Мякотина // Экономика Крыма. – 2013. – № 1(42). – С. 126-130.
22. Стефанишин О. В. Людський потенціал економіки України / О. В. Стефанишин – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. – 315с.
23. Стефанишин О. Теорія розвитку людського потенціалу національної економіки: – навч. посіб.: [для вищ. навч. закл.] / Ольга Стефанишин. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2009. – 306 с.
24. Егоров С. Человеческий фактор и экономический рост в условиях постиндустриализации / С. Егоров // Вопросы экономики, 2004. – № 5. – с. 85-96.
25. Соціально відповідальний бізнес. Режим доступу: <http://www.svb.org.ua/>.